

Levente és László, avagy itt állunk az új biedermeier korának hajnalán

SZABÁLYTALAN BÍRÁLAT
SZÖRÉNYI LÁSZLÓ „...MÚLTADDAL VALAMIT KEZDENI”
CÍMŰ KÖNYVÉRŐL

„Tirol a sielők országa” — mentegetődött a *Tiroler Tageszeitung* című napilap 1989. október 5-én, amiért egyik cikkében Bernhard Gstreinként emlegette, azaz a híres osztrák sífutó keresztnévvel illetve Norbert Gstreint, a kitűnő fiatal prózáírót. Nos, a Gstrein név Ausztriában körülbelül olyan gyakori, mint Magyarországon a Szörényi, s ha Tirol ma a sielők országa, akkor Magyarország a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején a beat országa volt, Illéssel, Omegával és Metróval az élen. Nekünk, középiskolából frissen kikerült bölcsészeknek legalábbis nehezen állt rá a szánk arra, hogy nem föltétlenül Levente a Szörényi, hanem László is lehet. Mentségünkre szóljon, hogy amikor néhány évvel később kritika jelent meg egyik illusztris szakfolyóiratunkban a többek között Szörényi László által összeállított *Ragyognak tettei... című Vörösmarty-tanulmánykötetről*, ott is Levente állt László helyett a szerkesztők névsorában. (Irodalomtörténet, 1988. 4. 1091.) Mi persze akkor már jót derültünk ezen; velünk ugyanis László elég gyorsan elfeledette Leventét. Előadásait nem csupán vaskos viccei és adomái tették sziporkázóakká, hanem helyenként olyan fokú politikai szabadszájúsága is, hogy az ember akaratlanul körbenézett: vajon ül-e itt valaki, akinek ezt talán mégsem kellene hallania? Ha persze csak ennyi lett volna az egész, akkor bizonyára elég hamar visszatértünk volna Jókai *Sárga rózsájától* a Bródy Jancsiéhoz. Szörényinél azonban (Lászlónál) nem itt végződött, hanem éppen itt kezdődött a dolog. Antikos műveltségű ember lévén, tökéletesen tisztában volt a retorika fontosságával, ám a retorika nála sohasem vált önmagáért valóvá: mögötte mindig tények voltak és ténytisztelet, tudás és tudományos alázat. Szemlélete mindig (mostani kötetének tanulmányaiban is) történeti, a hajnad-volt írókat, műveket és kulturális jelenségeket mindig saját összefüggéseik közé helyezi és ítéli meg. Vérbeli történész, akitől távol áll az olcsó, aktualizáló zsurnalizmus; filosz, aki képes napokat tölteni a könyvtárban azért, hogy előbúvároljon egy-egy adatot. Mert tudja, Kölcseyvel együtt vallja: a múlt ezernyi apró hajszáléren keresztül, organikusan kötődik a jelenhez, s a történész feladata nem az, hogy széles árkot vágjon múlt és jelen között, hanem a kapillárisokat kell tisztán tartania, vagy éppen megtisztítania.

Az utóbbi mondatokkal, a hosszúra sikeredett bevezető után, voltaképpen el is jutottunk már Szörényi László most megjelent (s a magyar könyvkiadók nagyobb dicsőségére mindmáig egyetlen) tanulmánykötetéhez. Vékonyka könyv, a szerző írásainak talán tizedrésze sem kapott helyet benne. Ami viszont olvasható itt, az tudatosan szerkesztett egészet alkot, a Kölcseytől származó, „Múltaddal valamit kezdeni” cím jegyében. E szándékot az előszó teszi világossá: „Midőn e kötet címéül a *Mohács* költői kérdésének egy részét választottam, állító formában, nyomatékosítani akartam: a múlt nem automati-

kusan s nem is homályba vesző »törvényszerűségek« révén épült be a nemzeti tudatunkba. A múlt elfeledhető, sőt elfeledtethető. Újra emlékezetbe idézni az értelmiségi dolga. Az íróé.” A kötet tanulmányai jó évszázadnyi időszakot fognak át a magyar irodalom történetéből Berzsenyitől Kosztolányiig, sőt „*A szent hazának képe*” című értekezés révén, mely a magyar őstörténet és az epika viszonyát vizsgálja Zrínyitől Krúdyig, az időhatárok még jobban kitoldódnak. Ha valaki átfutja a tartalomjegyzéket, joggal válhat gyanakvóvá: vajon nem takar-e felületességet ez a nem egészen háromszáz oldalba belepréselt több évszázados tematika? A kötet tanulmányai azonban gyorsan eloszlatják ezt a gyanút. Eloszlatják először is azért, mert Szörényi valóban enciklopedikus műveltségű tudós, aki a pozitivisták anyagismeretét képes egyesíteni egy Horváth János rendszerező képességével; az ő írásait olvasva sohasem az az érzésünk, hogy a szerző merészen, a tudatlanok könnyedségével csapong, hanem éppen ellenkezőleg: mintha éppen csak sejtetné, hogy mi mindent is tud ő a magyar irodalom, a magyar kultúra történetéről. Fogalmazhatnék úgy is, Szörényi esetében az elmondottakat éppen az el nem mondottak hitelesítik. De oszlatja a felületesség gyanúját a kötet már említett, átgondolt szerkesztése is. „Több évszázadot és sok művet áttekinteni kívánván, az őstörténeti témakör és az irodalmunkban érvényesülhetett eposzmodellek... összevetése a jelenlegi, rövidre szabott terjedelemben csak akkor kecsegtethet eredménnyel, ha sikerül *egy* vezérszempontról szemügyre venni tárgyunkat.” — írja Szörényi előbb már említett, „*A szent hazának képe*” című tanulmányának bevezetőjében. A vezérfonal itt a haza, a magyarság fogalmának és a szentség szférájának az összefüggése, melyre a címadó, Arany Jánostól származó idézet is utal. S ha úgy tetszik, e tanulmány szerkezeti szempontból a kötet egészének kicsinyített mása: Szörényi voltaképpen haza és magyarság, nemzeti identitástudat és európaiság eszméjét járja körül, értekezzék akár Berzsenyiről, akár Táncsics Mihályról, akár Krúdyról vagy Kosztolányiról. E vezérfonalra a tanulmányok tárgyak időrendjében fűződnek fel: Berzsenyi és Kölcsey, Vörösmarty és Petőfi, Táncsics és Jókai, Arany, Krúdy és Kosztolányi. A kötet legnagyobb része tehát 19. századi, ezen belül is reformkori irodalomtörténeti problémákkal foglalkozik, s nyilván nem véletlenül: ez az időszak volt a magyar nemzeteszmé, nemzettudat formálódásának klasszikus korszaka.

Ha Szörényi látás-, pontosabban láttatásmódját kellene jellemeznem, akkor némi iróniával azt is mondhatnám, hogy ő a magyar irodalom anekdotikus hagyományait fordítja át az irodalomtörténet nyelvére. Egyetemi előadásainak sajátos varázsát az adja, hogy mindenről mindig eszébe jut valami, ami talán nem is tartozik szorosan az éppen adott témához, de azért sehogyan sem bírja ki, hogy mégis oda ne csempéssze valahogy. Ugyanez a mindent elmondani akarás, bár mérsékeltebb formában, de felfedezhető írásos munkáiban is. Az őstörténet és epika összefüggéseit tárgyaló tanulmányban például Jókai *A jövő század regénye* című munkájának értelmezése során megjegyzi, hogy „...Herzl Tivadar, azaz Theodor Herzl nagy hatású államregénye, a cionizmust megalapító, illetve propagáló Altneuland (1902) tulajdonképpen besorolható a Jókai-epigon regények közé; hiszen alapjában Jókai azilium-sziget mítoszának és az ősit modernné váltó államutópiájának keveréke.” (218) A megjegyzések nagy része azonban e kötetben hátulra szorul, a jegyzetek közé, s e tény a szerző egészséges arányérzékéről tanúskodik. Szörényinek persze azért

juthat eszébe mindenről minden, mert tudása valóban enciklopédikus, s ez nem csupán jegyzetekbe szoruló meglátásokhoz segíti hozzá. Éppen ellenkezőleg, irodalomtörténet-írói munkásságának lényegéhez tartozik, hogy az emberiség ősi mítoszait, irodalmi és kulturális hagyományait a Bibliától és a görög-római mitológiától kezdve mondjuk Tassón és Camoesen át a Kosztolányi vagy Krúdy számára már nemzeti mitológiává vált Vörösmartyig még a leg-*rafináltabb* utalásokban is felismeri. Ettől vagy éppen ezért lehetnének még tanulmányai riasztó pozitívista adathalmazok is; Szörényi azonban megfigyeléseiben át a lényeges összefüggések meglátásáig jut el. Ilosvai *Toldijában* felfedezi az ófrancia *chanson de geste*-ek hatását (166), a *Zalán futásában*, ebben a korábban mindig formátlannak és kaotikusnak tartott műben felismeri az eposzsal szemben támasztott arisztotelészi követelményt: legyen eleje, közepe és vége (39). Fejtegetései nyomán világossá válik a *Szózatnak* a klasszikus retorika szabályait követő szerkezete, mely Aeneas társait buzdító beszédének felépítésével egyezik meg (85—86). Petőfi utolsó versében Homérosz-reminiszcenciákra ismer rá, s von le e tényből fontos következtetéseket a magyar költő történelem- és irodalomszemléletére vonatkozólag (115—116), míg Jókai *A kőszívű ember fiai* című regénye kapcsán hőseposzi és görög mitológiai vonásokra hívja fel a figyelmet (149—150). A példákat hosszasán sorolhatnám még; helyettük csak egyetlen, jellemzően „szörényies” megállapítást idézek, Arany *Rózsa és Ibolya* című elbeszélő költeményéről: „Ez alapján a görög Iaszón és Médeia története, ovidiusi átváltozásokkal színezve, a vége pedig az elfeledett, majd ismét fölismert szerelmesről Kálidásza *Sakuntalájából* való” (169). Irodalomtörténeti közhelynek számít az a megállapítás, hogy az európai irodalom, mely a reneszánsztól kezdve a romantikáig végül is az imitáció különböző formáinak jegyében fejlődött, milyen alapvetően támaszkodott ezekben az évszázadokban az emberiség régmúlt korszakainak, mindenekelőtt a görög és a római antikvitásnak az irodalmi hagyományaira. Ám legalább ennyire belerögződött a köztudatba az is, hogy a romantika originalitáskultuszával valami egészen új kezdődött az irodalom történetében. Nos, Szörényi tanulmányait olvasva az embernek minduntalan rá kell döbennie arra, hogy a romantika írói éppen úgy, mint az őket követő nemzedékek, rejtőzködőben és szemérmesebben ugyan, de mégis mennyire szem előtt tartották a régi mintákat.

A kötet irodalomtörténeti tanulmányait két publicisztikai jellegű írás fogja keretbe. Az elsőnek (*Nemzet és lakosság*) műfaja vitacikk, vele Szörényi 1979-ben, az *Új Forrás* című folyóiratban a nemzettudat állapotáról és fontosságáról kialakult vitához szól hozzá. Feladata a mostani kötetben az, hogy a szerző nemzeti múlttal, nemzeti hagyományokkal kapcsolatos álláspontját világossá tegye, mielőtt a konkrét irodalomtörténeti problémák tárgyalására kerülne a sor. Több lényeges kérdésre fény is derül belőle, a gondolatmenet egészét összegző megállapítása pedig igencsak megszívlelendő: „Az a nemzet, amely bezárja panteonját, egyetemlegesen készülhet a köztemetőbe. A nemzeti lét átélése nem gátja, hanem feltétele az emberiségről, az embervoltunkról megszerezhető egyetemes tudásnak. Ha kizárólagos vallássá emelkedik: pusztító pogányság és fasizmus. De ha eltűnik, az igazi »valláshoz« vezető út is lezárul.” (19) Zavaró azonban az írás vitacikk-formája. A hajdani vitapartnerek véleményének ismerete nélkül Szörényi gondolatmenete is töredékesé válik, értelmét veszti a polemikus hangnem, s hatástalanul pukkanak szét a

gunyoros, ironikus petárdák. Kétségtől szerencsésebb lett volna, ha kötete elején Szörényi szituációhoz kötött vitacikk helyett tanulmányszerűen foglalta volna össze elvi nézeteit. .

A kötetzáró írás műfaja pamflet; benne Szörényi azt a jó néhány évszázados múltra visszatekintő, ám Magyarországon különösen a Rákosi- és a Kádár-korszakban elterjedt kiadói gyakorlatot leplezi le keserű gúnnyal és mérhetetlen szarkazmussal, amely politikai megfontolásokból megcsonkítva adta közre a magyar irodalom klasszikus alkotásainak egész sorát. A kötetnyitó és a kötetzáró írás egyértelműen rímelve egymásra. Vitacikkében Szörényi elsősorban az 1945 utáni politikai, ill. kultúrpolitikai viszonyokat, a tökéletes alattvalókra vágyó Rákosi-korszakot és a lakosság jól táplálását egyedüli célul kitűző kádárizmust teszi felelőssé a nemzeti hagyományok háttérbe szorulása, a műveletlenség terjedése miatt. A delfinológiai vázlat pedig e bűnös (kultúr)politika mindennapi gyakorlatának egyik szeletét tárja elénk.

Írásomat a *Tiroler Tageszeitung*ból vett idézettel kezdtem, meg kell vallanom azonban, hogy elég ritkán forgatom e napilapot. Norbert és Bernhard Gstrein esetére is az INN című insbrucki irodalmi folyóirat múlt év decemberi száma hívta fel a figyelmemet. A cikk szerzője, J. Holzer ugyan írása második felében helyi problémává szűkíti a névtévesztést, illetve azt követő jellegzetes mentegetődzést (Tirol az írók országa is, csak hogy erről a tömegkommunikáció nem vesz megfelelően tudomást), számomra azonban, miután a bécsi Nationalbibliothek folyóirat-olvasójában nemcsak az INN-be néztem bele, hanem egyéb folyóiratokba is, óhatatlanul tágabb kontextust kapott a kérdés. A kézbe vett lapokból ugyanis szinte kivétel nélkül és elementáris erővel csendül ki a kultúra eddig soha nem tapasztalt válságának, az irodalom (s tágabb értelemben a művészetek) elszigetelődésének, közönségvesztésének a tudata. A középszerűség, a konzumkultúra kora jött el, a manipulációé és a reklámé. Minden fölhígal és könnyen emészthetővé válik; a történelmi identitástudat és nemzeti önérték kultúrateremtés helyett nemzetközi futballmérkőzések tömegverekedéseiben csapódik le. A tömegverekedés képei után a televízióban következik a reklám, majd a horrorfilm vagy az édeskés szerelmi történet. A *Distel* című dél-tiroli folyóirat egyenesen az új biedermeier koráról beszél, s tematikus számában (1989/3) egész sor cikk foglalkozik e kérdéskörrel, a leírás szintjétől a történelmi analízisig.

Mindezt azért emlitem itt, mert Szörényi László delfinológiavázlata aktuális kultúrpolitikai cikkből, egy kultúrbotrány feltárásából rövid idő alatt kultúratörténelmi tanulmánnyá vált: Magyarországon remélhetőleg soha többé nem kerülnek ki a nyomdákba kurtított, csonkított, szögletes zárójelekkel, három pontokkal tarkított regények és novellák, versek és emlékiratok. A fő kérdés ma már sokkal inkább az, hogy sikerül-e a közönséget megőrizni vagy éppen új közönséget teremteni számukra. Ezzel a problémával persze Szörényi, 1984-ben (!) leadott kéziratában, még nem nézhetett szembe. Tény, hogy a Rákosi- és a Kádár-korszak kultúrpolitikája nehezen jövätehető bűnököt követett el, de az említett német nyelvű lapok cikkei mégis arra figyelmeztetnek, hogy az általános hanyatlás nem írható egyedül az ő számlájukra; s ez az a pont, ahol Szörényi László időtálló irodalomtörténelmi tanulmányokat tartalmazó kötetének végső (aktuálpolitikai) üzenetét mégiscsak meghaladta az idő. (*Magvető*, 1989.)

SZAJBÉLY MIHÁLY